

UOT: 379.85

Kamran ABDULLAYEV
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, i.ü.f.d., dos.
xazar_baki@mail.ru

Azərbaycan Respublikasında turizm sahəsinin müasir vəziyyəti və onun iqtisadi qiymətləndirilməsi

Current state of tourism sector in the Republic of Azerbaijan and its economic assessment

Современное состояние сферы туризма в Азербайджанской Республике и его экономическая оценка

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun mövcud vəziyyəti və onun iqtisadi qiymətləndirilməsi məsələlərinə baxılmışdır. Aparılmış təhlil onu göstərir ki, son illər bütün regional dövlətlərdə turizm sahəsinin inkişafına daha çox diqqət ayrılmaqdadır. Son illər Azərbaycanda da turizm sahəsinin inkişafı, beynəlxalq turist axınlarının ölkəyə cəlbi istiqamətində davamlı olaraq uğurlu iqtisadi tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Məqalədə eyni zamanda ölkəmizə gələnlərin sayı ilə hava nəqliyyatı ilə gələnlər arasında ekonometrik əlaqə tədqiq olunmuşdur. Bundan başqa yaxın illər üzrə Azərbaycana gələcək xarici turistlərin proqnoz sayı müəyyənləşdirilmişdir. Məqalədə aparılmış təhlil əsasında turizm sahəsində mövcud problemlər göstərilmiş, onların həlli istiqamətində təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: turizm, turist axını, investisiya, inteqrasiya, qloballaşma.

Abstract: The article considers the current situation of the tourism sector in the Republic of Azerbaijan and its economic assessment. The analysis shows that in recent years, more attention is paid to the development of tourism in all regional countries. In recent years, Azerbaijan has been successfully implementing economic measures to develop tourism and attract international tourists to the country. The article also examines the econometric relationship between the number of visitors to our country and those arriving by air. In addition, the forecast number of foreign tourists coming to Azerbaijan in the next years has been determined. Based on the

analysis conducted in the article, the existing problems in the field of tourism are indicated, suggestions and recommendations are given to solve them.

Keywords: tourism, tourist flow, investment, integration, globalization.

Резюме: В статье рассматривается текущее состояние туристического сектора в Азербайджанской Республике и его экономическая оценка. Анализ показывает, что в последние годы все больше внимания уделяется развитию туризма во всех странах региона. В последние годы в Азербайджане успешно реализуются экономические меры по развитию туризма и привлечению в страну иностранных туристов. В статье также изучена эконометрическая связь между количеством прибывающих в нашу страну и воздушным транспортом. Кроме того, определено прогнозируемое количество иностранных туристов, прибывающих в Азербайджан в ближайшие годы. На основе проведенного анализа в статье были показаны существующие проблемы в сфере туризма, даны рекомендации и предложения по их решению.

Ключевые слова: туризм, туристический поток, инвестиция, интеграция, глобализация.

Giriş

Son illər inkişaf etmiş ölkələrdə turizm sahəsinin inkişafı sahəsində davamlı olaraq səmərəli tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Nəzərə almaq lazımdır ki, məhz turizm sahəsi əksər ölkələrdə xidmət sahələrinin strukturunda ən yüksək paya malikdir və bu tendensiya artmaqdadır. Ümumiyyətlə, turizm sənayesi digər sahələrlə müqayisədə ən çox gəlirli sahələrdən biri hesab olunur. Turizm sahəsi ölkə büdcəsinin formalaşmasında və işsizliyin aradan qaldırılmasında, milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafında müsbət rol oynayır.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, turizm üzrə servisin səviyyəsi artıqca xidmətlərdən əldə olunan gəlirin həcmi də yüksəlir. Bəzi dünya ölkələrində turizmin iqtisadi sahələrə təsiri daha böyükdür. Qabaqcıl ölkələrdə turizmdən əldə olunan gəlir milli gəlirin orta hesabla 30-40%-ni təşkil etməkdədir. Məsələn, Yunanistan, Türkiyə kimi dövlətlərin dövlət büdcəsinə daxil olan xarici valyutanın yarısı məhz turizm sektorunun hesabına təmin olunur [1, s.157].

Azərbaycan Respublikasında turizm sahəsi üzrə müasir vəziyyətin qiymətləndirilməsi

Müasir dünya ölkələrinin turizm sektorunun inkişafında ən mühüm göstəricilərdən biri də beynəlxalq turizm axınının miqdarı hesab olunur. BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatının məlumatlarına əsasən 2017-ci ildə 1,1 mlrd. beynəlxalq səviyyədə turizm səyahətləri qeydə alınmışdır [9].

Bu təşkilatın illik təqdim olunan statistik məlumatlarının təhlili onu göstərir ki, 2016-cı ilə müqayisədə 2017-ci ildə beynəlxalq turistlərin səyahət həcmi 70 mln. nəfər (7%) artmışdır. Ümumdünya Səyahət və Turizm Şurasının qiymətləndirmələri onu təsdiq edir ki, dünya turizminin illik artımı əksər dünya ölkələrində milli iqtisadi inkişafın müşahidə olunması, insanların şəxsi gəlirlərinin artımı ilə bağlıdır. Bütün dünyada sürətlə inkişaf edən regionlar üzrə orta artım göstəricisi Avropa və Afrika ölkələri üzrə 8% təşkil edir. Məsələn, Şimali Afrikada 2017-ci ilə müqayisədə 2018-ci ildə beynəlxalq turist axını 13% artmışdır.

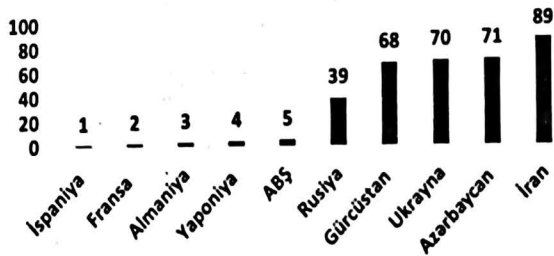
Ümumiyyətlə, qəbul edilən və göndərilən beynəlxalq turistlərin sayı əsasən Avropanın ərazisində olan ölkələrdə cəmlənir. Bu ölkələrə Çexiya, Türkiyə, Almaniya, Danimarka, Finlandiya, İsveçrə, Avstriya, və s. aiddir. Qeyd edilən ölkələrə daha çox Şimali Amerika dövlətlərinin vətəndaşları səyahət etmişlər. Məsələn, aşağı və orta gəlir səviyyəli ölkələr orta hesabla 30% beynəlxalq turizm xərclərini özündə cəmləyirlər. Beynəlxalq turizm xidmətləri bazarında iri ixracatçı və idxalçı ölkələr də vardır. Turizm xidmətlərinin iri ixracatçılarına əsasən Böyük Britaniya, Tailand, Meksika, ABŞ, İtaliya, Fransa, İspaniya və s. kimi ölkələr aiddir. Turizm xidmətlərinin iri idxalçı ölkələrinə isə Çin, Honkonq, Sinqapur, Yaponiya, Türkiyə və s. aid edilir. Beynəlxalq turizm xidmətləri bazarında aktiv balansla malik olan ölkələrin (daxili bazarlarında turizm xidmət səviyyəsi və dəyəri yüksək olduğuna görə) turistləri əsasən digər ölkələrə səyahət edirlər. Onlara Almaniya, ABŞ, Fransa, İngiltərə və s. nümunə göstərmək mümkündür [9].

Ümumdünya Turizm Təşkilatının statistik məlumatlarının təhlili onu göstərir ki, beynəlxalq turizm xərclərinin həcminə görə Fransa (49,024 mlrd. ABŞ dolları), İngiltərə (79,321 mlrd. ABŞ dolları), Almaniya (87,423 mlrd. ABŞ dolları), ABŞ (160,818 mlrd. ABŞ dolları), Çin (261,129 mlrd. ABŞ dolları) ilk mövqedə olmuşlar [9]. Post-sovet məkanı ölkələri arasında beynəlxalq turizm xərclərinin həcminə görə Azərbaycan 2,593 mlrd. ABŞ dolları ilə 58-ci yerdə olmuşdur. Beynəlxalq turizm xərclərinə görə Rusiya 27,652 mlrd. ABŞ dolları ilə 9-cu, Ukrayna 5,323 mlrd. ABŞ dolları ilə 38-ci, Qazaxıstan 1,769 mlrd. ABŞ dolları ilə 63-cü, Estoniya 1,297 mlrd. ABŞ dolları ilə 72-ci yerdə olmuşdur. Azərbaycanın beynəlxalq turizm xərcləri Gürcüstandan 11,4 dəfə, Türkiyədən isə 7,6 dəfə, Belorussiyadan 6,7 dəfə, Qırğızıstandan 6,3 dəfə, Ukraynadan 3,2 dəfə çoxdur. Azərbaycan Respublikasında son illər turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində ciddi iqtisadi tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Məsələn, Azərbaycanın illik turizm məhsulları və xidmətlərinin xərcləri dünyanın əsas turizm ölkələrindən olan Tailandan 3,7 dəfə, Malayziyadan 3,2 dəfə, İspaniyadan 4,9 dəfə, İtaliya-

dan 3,1 dəfə, Meksikadan 3,4 dəfə çoxdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda beynəlxalq turist axınlarının cəlinin sürətləndirilməsi məqsədilə Dövlət Proqramlarının, Strateji Yol Xəritəsinin olmasına baxmayaraq turizm sahəsində ciddi irəliləyiş əldə etmək mümkün olmamışdır.

Azərbaycanın turizm sahəsində yeni beynəlxalq tələblərə uyğun iqtisadi siyasətin formalaşdırılması zəruridir. Qeyd edək ki, turizm sahəsi ölkədə sosial-iqtisadi və onun ətraf mühit problemlərini həll etməyə qadir olan əsas amil hesab olunur. Bundan başqa turizm regionlar üzrə məşğulluğu və iqtisadi inkişafı təmin edən, cəmiyyətdə sabitliyi və sosial bərabərliyi qoruyan vasitə kimi də qəbul olunur. Məhz turizm sahəsi milli gəlirin əhali arasında bərabər bölünməsinə təmin etməklə, əhalinin təhsil, yaşayış və mədəni inkişaf səviyyəsini də yüksəldə bilər [5,s.151].

Nəzərə almaq lazımdır ki, turizm sahəsinin milli iqtisadiyyatın bütün sahələri ilə sıx əlaqəsi mövcuddur. Belə ki, turizm sahəsinin inkişafı üçün ilk növbədə regional turizm infrastrukturlarının fəaliyyət dairəsi genişləndirilməlidir. Turizm üzrə yeni təsisatların, xidmət infrastrukturlarının yara-dılması milli iqtisadiyyatın başqa sahələrinin də paralel olaraq inkişafını təmin edə bilər. Ümumiyyətlə, turizm sahəsi üzrə həyata keçirilən iqtisadi siyasəti düzgün idarə etmək vacib şərtidir.

Şəkil 1

Beynəlxalq səyahət və turizm rəqabətqabiliyyətliliyi indeksi üzrə bəzi ölkələrin mövqeləri (2019)[7]

Təhlil göstərir ki, son il səyahət və turizm rəqabətliyi indeksi üzrə Azərbaycanın müvafiq göstəriciləri ilə digər qonşu ölkələrlə müqayisəsinə baxsaq Azərbaycanın 71-ci yerdə olduğunu görə bilərik [7]. Digər qonşu ölkələr, məsələn, Rusiya, Gürcüstan, Ukrayna Azərbaycanı bu sahədə qabaqlayır. Beynəlxalq səyahət və turizm rəqabətliyi indeksinə görə İspaniya, Fransa, Almaniya ilk yerlərdədir. Ona görə də ölkəmizdə turizm sahəsinin

inkişafı istiqamətində ciddi, iqtisadi baxımdan stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməs, bu sahədə investisiya qoyuluşlarının artırılması zəruridir (Şəkil 1).

Qeyd edək ki, Ümumdünya Səyahət və Turizm Şurasının 2018-ci il üzrə rəsmi məlumatlarına əsasən bütün dünya üzrə ÜDM-un 10,4%-i (8,8 trilyon ABŞ dolları) turizm sektorunun payına düşmüşdür [8]. Bütün dünya üzrə turizm sektorundan əldə olunan gəlirin həcminə görə ABŞ 1,509 mlrd. ABŞ dolları, Çin 1,509 mlrd. ABŞ dolları, Yaponiya 368 mlrd. ABŞ dolları təşkil edir. Statistik göstəricilərin təhlili onu göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrin içərisində daxili turizm beynəlxalq turizmə nisbətən daha çox paya malikdir. Məsələn, daxili turizmin payı ABŞ-da 81,2%, Çində 85,8%, Yaponiyada 82,5%, Almaniya 85,2%, İngiltərədə 84,4% və s. təşkil edir (Cədvəl 1). Məsələn, 2018-ci ildə Tailanda və Türkiyə kimi dövlətlərdə daxili turizmin payı uyğun olaraq 19,8% və 38,6% təşkil etmişdir. Tailand (80,2%), Türkiyə kimi (61,4%) kimi ölkələrdə turizm sektorunun inkişafı gəlmə turizmdən asılıdır [8]. Nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq miqyasda siyasi vəziyyətin qəfil dəyişməsi birbaşa turizm axınlarının dinamikasına, turizm sektorunun inkişafına mənfi təsir edir. Hər bir inkişaf etmiş ölkənin və-təndaşının daxili turizmə daha çox üstünlük verməyinin əsas səbəbi, öz ölkəsində daha təhlükəsiz istirahətin təmin olunmasına olan inamıdır. Məsələn, 2018-ci ildə Türkiyə və Rusiya dövlətləri arasında olan kəskin siyasi narazılıq (Suriyada gedən müharibədə siyasi maraqların toqquşması, Rusiyanın SU-24 qırıcı təyyarəsinin Türkiyə səmasında vurulması), Türkiyənin turizm sektorunun fəaliyyətinin zəifləməsinə, mlrd. ABŞ dolları zərərin olmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, Türkiyə, Tailand kimi ölkələrin milli iqtisadiyyatının inkişafı turizmdən birbaşa asılı olduğu üçün, bu hal onlar üçün siyasi və iqtisadi baxımdan riskli haldır [4,s.251].

Cədvəl 1

Beynəlxalq miqyasda tuizm sektorundan əldə olunan gəlirlərə görə ilk mövqedə olan ölkələr (2018)[8]

Ölkələr	ÜDM-də turizmin payı (Mlrd. ABŞ dolları)	Daxili turizm (%)	Beynəlxalq turizm (%)
1. ABŞ	1,595	81,2	18,8
2. Çin	1,509	85,8	14,2
3. Yaponiya	368	82,5	17,5
4. Almaniya	345	85,2	14,8
5. İngiltərə	311	84,4	15,6
6. İtaliya	275	76,2	23,8
7. Fransa	266	65,7	34,3

8	Hindistan	247	87,2	12,8
9	İspaniya	211	44,8	55,2
10	Meksika	209	85,2	14,8
11	Avstraliya	154	76,1	23,9
12	Braziliya	153	93,8	6,2
13	Kanada	111	76,3	23,7
14	Tailand	110	19,8	80,2
15	Türkiyə	96	38,6	61,4

Mənbə: www.wtc.org/2018_tourism indicators in the world

Cədvəl 2

Azərbaycan Respublikası ilə sərhəd ərazidə yerləşən ölkələrin turizm sektoru üzrə əsas statistik göstəriciləri (2018) [8]

Ölkələr	Milli iqtisadiyyatda turizm sektorunun payı	ÜDM-də turizmin payının artımı (%)	Daxili turizm payı (%)	Beynəlxalq turizm payı (%)	Vətəndaşları ən çox gələn ölkə (%)	Vətəndaşlarının ən çox gəldiyi ölkə (%)
Azərbaycan Respublikası	13	-3,8	26	74	Rusiya (15)	Rusiya (32)
Türkiyə	12,1	+15,0	39	61	Almaniya (12)	Yunanistan (15)
Rusiya	4,8	+4,2	70	30	Ukrayna (35)	Türkiyə (13)
Gürcüstan	33,7	+11,4	23	77	Ermənistan (18)	Türkiyə (87)
Ermənistan	14,1	+3,9	17	83	İran (14)	Rusiya (48)
İran	6,5	+1,9	79	21	İraq (24)	Türkiyə (41)

Mənbə: www.wtc.org/2018_tourism indicators in the world

Azərbaycan Respublikasının yerləşdiyi region turizm sektorunun inkişafı üçün çox əlverişlidir. Regionda yerləşən Türkiyə, Rusiya, Gürcüstan, Ermənistan, İran və s. kimi ölkələrin milli iqtisadiyyatında turizm sektoru mühüm yer tutur. Bu siyahıda Türkiyə ilk mövqedədir. Məsələn, 2018-ci ildə region ölkələri arasında ÜDM-də turizmin payının artımına görə Türkiyə (15%), Gürcüstan (11,4%) liderlik etmişdir (Cədvəl 2).

Turizm iqtisadiyyatının xarici turizm axınından asılı olan ölkələr Gürcüstan (77%), Azərbaycan (74%), Ermənistan (83%) [8]. Daxili turizm üzrə lider ölkələr Rusiya (70%), İran (79%) təşkil etmişdir. Azərbaycan üzrə bu göstərici 26% olmuşdur. Təhlildən də görüldüyü kimi artıq inkişaf etməkdə olan dövlətlər daxili turizmə daha çox üstünlük verirlər. Bunun da əsas səbəbi ölkədə mövcud valyutanın xaricə axınının qarşısının alınması, eləcə də siyasi baxımdan digər ölkələrdən asılılığın aradan qaldırılması hesab olunur. Azərbaycana ən çox xarici turist gələn ölkə Rusiya (15%) hesab olunur. Məsələn, Türkiyəyə ən çox turist kimi gələn ölkə vətəndaşları Almaniyadır (12%). Bundan başqa turist kimi Türkiyə üzrə vətəndaşları ən çox gələn ölkə Yunanistan (15%), İran üzrə Türkiyə (41%) hesab olunur.

Azərbaycan Respublikası əlverişli coğrafi mühitə malik olduğundan turizm sektorunun inkişafı üçün əlverişli təbii mühitə malikdir. Azərbaycan dövləti Avropa və Asiyaya birləşdirən qitələrin sərhədində yerləşir. Lakin, ən mühüm turizm infrastruktur və turizm mərkəzlərinin təssüf ki, 75%-i Bakı şəhəri üzrə cəmlənmişdir.

Azərbaycan Respublikasında 2016-cı il 1 sentyabr tarixli Elektron vizaların verilməsi prosedurunun sadələşdirilməsi və "ASAN Viza" sisteminin yaradılması haqqında qanun qüvvəyə mindikdən sonra ölkəyə xarici turist axınının həcmi artmışdır. Aparılmış təhlillər onu göstərir ki, 2015-2020-ci illər ərzində Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafına bir sıra amillər mənfəətli təsir etmişdir. Onlara Azərbaycanın milli valyutası olan manatın iki dəfə devalvasiyaya uğraması, 2016-cı il aprel ayında Dağlıq Qarabağda Azərbaycan və Ermənistan arasında qısa müddətli müharibənin baş verməsi, Yaxın Şərq ölkələrində (Suriya, İran, Yəmən və s.) gedən müharibə, terror hadisələri, siyasi embarqo və s. kimi amillər aiddir. Qeyd olunanlardan başqa Azərbaycanın turizm sektorunda mühüm rol oynayan Rusiyada Avropa Birliyi ölkələri tərəfindən tətbiq olunan iqtisadi embarqo, dünya bazarlarında neft-qaz məhsullarının dəyərinin aşağı düşməsi və Suriya dövlətində Rusiyanın müharibədə iştirak etməsi səbəbindən bu dövlətdə iqtisadi və siyasi vəziyyətin kəskinləşməsi də Azərbaycana turizm axınlarının bu qonşu ölkədən azalmasına səbəb olmuşdur.

Milli turizm sahəsinin əsas inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi

Qeyd edək ki, Azərbaycanda 2018-ci ildə 596 mehmanxana mövcud olmuşdur ki, onun da əksəriyyəti paytaxt Bakı şəhərinin ərazisində toplanmışdır [6]. Bundan başqa Azərbaycanda turizm infrastrukturunun regionlar üzrə düzgün paylanmaması, mehmanxanaların təklif etdikləri xidmətlərə uyğun olmayan qiymətlərin mövcudluğu və bu sahədə peşəkar kadrların olmaması, turizm üzrə marketing xidmətlərinin düzgün təşkil olunmaması, mehmanxanaların əsasən paytaxt Bakı şəhəri ərazisində yerləşməsi və s. mehmanxana sektorunun fəaliyyətinə mənfəətli təsir edən amillərdən olmuşdur. Statistik məlumatların təhlili onu göstərir ki, Azərbaycana xarici ölkələrdən gələn turistlərin orta hesabla 75%-i əyləncə, istirahət məqsədilə gəlirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanda əyləncə turizmi mövsümi xarakterli olduğundan bu da turizm sektorunun hərtərəfli inkişafına mənfəətli təsir edir. Məsələn, 2016-cı ildə Azərbaycanda Respublikasında turizm sahəsinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində ölkədə mövsümi turizm problemini azaltmaq məqsədilə işgüzar və sağlamliq turizminin regionlarda və paytaxt Bakı şəhərində inkişafının əsas prioritetlərdən biri olması qeyd olunmuşdur. Re-

gionlarda işgüzar və sağlamlıq turizminin inkişafı həm mövsumilik, həm də məşğulluq probleminin həlli baxımından əhəmiyyətlidir. Bu turizm növünə müxtəlif iqtisadi sahələr üzrə fəaliyyət göstərən şirkətlər arasında əməkdaşlıq üzrə tədbirlərin, konqreslərin, konfransların təşkili, beynəlxalq sərgilərdə və yarmarkalarda iştirak kimi səyahət məqsədləri aid olunur. Bütün bunları nəzərə alaraq regionlarda mehmanxanalar üzrə konfrans mərkəzlərinin, iclas zallarının sayı və xidmət keyfiyyəti yüksəlməlidir. Ümumiyyətlə, işgüzar turizmin genişləndirilməsi üçün biznes sahəsində inkişaf etmiş Çin, Rusiya, Avropa Birliyi ölkələrinin turistlərinin Azərbaycan Respublikasına cəlbə məqsədəuyğundur. Son illər Azərbaycan Respublikasına gələn turistlərin orta hesabla 18-20%-i işgüzar turizm məqsədilə gəlirlər. Məhz buna görə də Çin, Rusiya, Avropa Birliyi ölkələrindən Azərbaycan Respublikasının paytaxt və regionlarına yeni səyahət marşrutlarının açılması mövcud problemin həllində mühüm rol oynaya bilər [1,s.158].

Cədvəl 3

Azərbaycana gələn vətəndaşların nəqliyyat növlərindən istifadə üzrə sayı (min nəfər) [6]

İllər	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Azərbaycana gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayı, cəmi	1282,1	1962,9	2006,2	2248,8	2696,7	2849,6
Avtomobil nəqliyyatı	792,4	720,4	660,0	701,2	1089,6	1130,8
Dəmir yolu	203,9	312,1	230,7	256,8	306,9	361,4
Hava nəqliyyatı	275,7	645,8	968,9	1164,9	1151,5	1183,8
Su nəqliyyatı	10,1	14,1	32,1	16,8	18,9	28,3
Digər	-	270,5	114,5	109,1	129,8	145,3

Məsələn, Azərbaycan Respublikasına gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayında da son illər ciddi artım qeydə alınmışdır [6]. Məsələn, 2015-ci ildə Azərbaycana gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayı 1282,1 min nəfər olmuşdursa, 2015-ci ildə bu göstərici artaraq 2006,2 min nəfər, 2018-ci ildə isə 2849,6 min nəfər təşkil etmişdir. 2005-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə Azərbaycana gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayı avtomobil nəqliyyatı üzrə artaraq 1130,8 min nəfər, dəmir yolu nəqliyyatı üzrə 361,4 min nəfər, hava nəqliyyatı üzrə 1183,8 min nəfər, su nəqliyyatı üzrə 28,3 min nəfər olmuşdur. Təhlildən də göründüyü kimi nəqliyyat növləri üzrə sərnişin daşımalarında ilk mövqedə hava nəqliyyatı, avtomobil, dəmir yolu, su nəqliyyatı olmuşdur (Cədvəl 3).

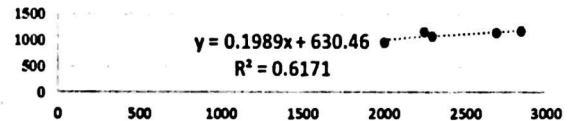
Cədvəl 4

Ölkəmizə gələn əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayı (min nəfər) ilə onlardan hava nəqliyyatı ilə gələn vətəndaşların sayı [6]

İllər	Azərbaycana gələnlərin sayı	Hava nəqliyyatı ilə
2014	2297,8	1089,2
2015	2006,2	968,9
2016	2248,8	1164,9
2017	2696,7	1151,5
2018	2849	1183,8

Son illər Azərbaycan gələn yerli və xarici vətəndaşların sayında da artım müşahidə olunmaqdadır. Biz bunu xüsusən hava nəqliyyatı ilə gələnlərin sayında olan statistik artımda da görə bilərik. Belə ki, 2014-cü ildə Azərbaycana gələnlərin ümumi sayı 2297,8 min nəfər olmuşdursa, 2017-ci ildə bu göstərici 2696,7 min nəfər, 2018-ci ildə isə 2849 min nəfər olmuşdur. 2014-cü illə müqayisədə hava nəqliyyatı ilə ölkəmizə gələn vətəndaşların sayı 94,6 min nəfər artaraq 2018-ci ildə 1183,8 min nəfərə çatmışdır [6]. Təhlildən də göründüyü kimi, digər nəqliyyat növləri ilə müqayisədə ölkəmizə gələn yerli və xarici vətəndaşların əsasən daha çox hava nəqliyyatına üstünlük verirlər. Bu da hava nəqliyyatı üzrə göstərilən xidmətlərin daha keyfiyyətli, uçuşların müasir hava nəqliyyat vasitələrində həyata keçirilməsi və təhlükəsiz olması və sərnişin daşıma tariflərinin aşağı olması ilə bağlıdır. Nəticədə ölkəmizə gələn turistlərin daha çox hava nəqliyyatına üstünlük verirlər (Cədvəl 4).

25104

Şəkil 2. Azərbaycan Respublikasına turist kimi gələnlərin sayı ilə hava nəqliyyatı ilə gələn turistlərin sayı arasında korelyasiya əlaqəsi

Azərbaycan Respublikasına turist kimi gələnlərin sayı ilə hava nəqliyyatı ilə gələn turistlərin sayı arasında ekonometrik təhlil əsasında trend xəttini, determinasiya və korelyasiya əmsallarını müəyyənləşdirə bilərik. Qrafik üzrə baxsaq görərik ki, bu əlaqə $y=0,1989x+630,46$ tənliyi ilə ifadə olunan reqressiya modelindən ibarətdir. Determinasiya əmsalının $R^2=0,6171$ olması o deməkdir ki, müvafiq reqressiya tənliyi 61,71% dispersiya nəticə göstəriciləri ilə, 38,24%-i isə digər amillərin təsiri ilə izah olunur. Determinasiya əmsalı-

nın yüksək olması regressiya tənliyinin ilkin verilənləri daha yaxşı ifadə etməsi və nəticə amilinin daha çox hissəsinin (38,24%) modelə daxil olan digər amillər hesabına izah edilməsi ilə əlaqədar olduğunu göstərir (Şəkil 2).

$y = a_1 x + a_0 = 0,198x + 630,46$ cüt korrelyasiyanın xətti regressiya tənliyi üçün sərbəst dəyişənin 1% dəyişməsi hesabına asılı dəyişənin dəyişmə dərəcəsinə müəyyən edən elastiklik əmsalını hesablasaq aşağıdakı qiymətləri alırıq [2,c.312]:

$$\bar{x} = \frac{\sum x}{n} = \frac{12098,5}{5} = 2419,7; \bar{y} = \frac{\sum y}{n} = \frac{5558,3}{5} = 1111,6$$

$$E = \frac{\frac{\sum x^2}{n}}{\bar{x}^2} = \frac{0,198^2 \times 2419,7}{1111,6} = 0,43; n=5 \text{ il (2014-2018)}$$

$\sum x$ - Azərbaycana gələnlərin sayı, min nəfərlə (2014-2018)

$\sum y$ - hava nəqliyyatı ilə gələnlərin sayı, min nəfərlə 2014-2018

$\bar{x}$ - Azərbaycana gələnlərin orta sayı, min nəfərlə (2014 - 2018)

$\bar{y}$ - hava nəqliyyatı ilə gələnlərin orta sayı, min nəfərlə (2014-2018)

Təhlil onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikasına gələnlərin sayının 1% artması hava nəqliyyatı ilə gələnlərin sayının 0,43% artması ilə nəticələnir. Azərbaycan Respublikasına turist kimi gələnlərin sayı ilə hava nəqliyyatı ilə gələn turistlərin sayı arasında qrafikə baxsaq görürük ki, korrelyasiya əmsali $R = \sqrt{0,6171} = 0,78$ təşkil edir. Bu da Çeddok şkalasına görə Azərbaycana gələnlərin sayı ilə hava nəqliyyatı ilə gələnlərin sayı arasında əlaqənin daha yüksək olduğunu göstərir.

Cədvəl 5

Azərbaycan Respublikasında mehmanxana tipli müəssisələrin sayı ilə bu müəssisələrin əldə etdiyi gəlirlər (mln. manat) [6]

İllər	Ölkə üzrə mehmanxana tipli müəssisələrinin sayı	Ümumi gəlirləri
2014	535	181,1
2015	536	183,1
2016	548	240
2017	563	284,4
2018	596	359,4

Azərbaycan Respublikasında mehmanxana tipli müəssisələrin sayı 2014-cü ildə 535, 2016-cı ildə 548, 2018-ci ildə isə bu göstərici artaraq 596-a çatmışdır. Turizm müəssisələrinin gəlirləri isə 2014-cü illə müqayisədə 2018-ci ildə 2 dəfə artaraq 359, 4 mln. manata çatmışdır (Cədvəl 5). Təhlil onu göstərir ki, ölkəmizdə turizm müəssisələrinin sayı artdıqca onların gəlirləri də artır. Məhz buna görə də regionlarda turizm müəssisələrinin sayının artırılması daha məqsəduşundur.

Cədvəl 6

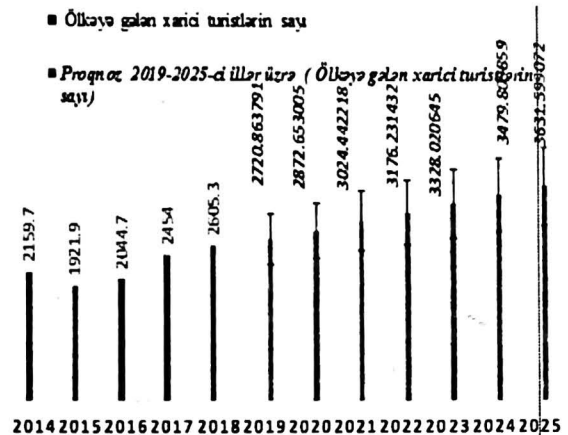
Azərbaycan Respublikasına turizm məqsədilə gələn xarici ölkə vətəndaşlarının sayı ilə (min. nəfər) turizm müəssisələrinin əldə etdiyi gəlirlər (mln. manat) [6]

İllər	Ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı	Ölkə üzrə turizm müəssisələrinin gəlirləri
2014	2159,7	181,1
2015	1921,9	183,1
2016	2044,7	240
2017	2454,0	284,4
2018	2605,3	359,4

Digər postsövet məkanı ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycana gələn turistlərin sayı və müvafiq olaraq turizm müəssisələrinin göstərdiyi xidmətlərdən əldə etdiyi gəlirlər də daha çox artmaqdadır. Belə ki, 2014-cü ildə Azərbaycana gələn xarici turistlərin sayı 2159,7 min nəfər, 2017-ci ildə 2454 min nəfər, 2018-ci ildə bu göstərici 2605,3 min nəfər olmuşdur. Turizm müəssisələrinin gəlirləri də turist axınlarına müənasib olaraq artmışdır [6]. Məsələn, Azərbaycanda turizm müəssisələrinin gəlirləri 2014-cü ildə 181,1 mln. manat olmuşdursa, 2018-ci ildə bu göstərici 2 dəfə artaraq 359,4 mln manat təşkil etmişdir. (Cədvəl 6).

■ Ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı

■ Proqnoz 2019-2025-ci illər üzrə (Ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı)

Şəkil 3. Azərbaycan Respublikasına yaxın illər üzrə gələcək xarici turistlərin sayı üzrə proqnoz göstəriciləri (min nəfər)

Qeyd: Qrafik müəllif tərəfindən aparılmış hesabatə əsasən MS Excel-2019 proqram paketində tərtib olunmuşdur.

Qrafik üzrə tərtib olunmuş proqnoz göstəricilərinə əsasən demək olar ki, 2021-ci ildə Azərbaycan Respublikasına gələn turistlərin sayı 3024,4 min nəfər, 2025-ci ildə isə artıq 3631,5 min nəfər təşkil edəcəkdir. Təhlildən də görüldüyü kimi 2020-2025-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasına gələn xarici turistlərin sayı hər il artacaqdır (Şəkil 3). Məhz buna görə də turizm sektoru üzrə xarici turistlərin cəlbə istiqamətində stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Araşdırma göstərir ki, ölkəmiz üzrə son illər turizm axınının çoxalması regionlar üzrə turizm təsisatlarının, əlaqəli infrastruktur sahələrinin çoxalmasını təmin etmişdir. Beynəlxalq təcrübələrin təhlili onu göstərir ki, turizm bazarı özünü azad bazar qanunları əsasında tənzimlənmək imkanlarına malikdir. Məhz ölkədə aparılan milli turizm siyasətinin əsas funksiyası daxili turizm xidmətləri bazarını inkişaf etdirməkdir. Məsələn, yerli və xarici turizm xidmətləri bazarına çıxarılan milli turizm xidmətləri innovativ və rəqabətqabiliyyətli olmalıdır [3, s.180]. Azərbaycan Respublikasında bütün regionlarda turizm müəssisələrinin, əlaqəli infrastruktur sahələrinin yerli və xarici sahibkarlar tərəfindən regionlarda da inkişafı təmin olunmalıdır.

Ümumiyyətlə, yaxın dövrlər ərzində Azərbaycan Respublikasında turizm sahəsinin inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq turist axınının cəlbini stimullaşdırılması məqsədilə dövlət səviyyəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- ölkə üzrə daxili turizm xidmətləri bazarında rəqabət proselərini yüksəltmək üçün dövlət və bələdiyyə turizm müəssisələrinin formalaşdırılması və inkişafı istiqamətində davamlı iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- xarici turistlərin ölkə sərhədlərindən sərbəst, maneəsiz daxil olması üçün ikitərəfli olaraq viza rejimi aradan qaldırılan ölkələrin sayının artırılması;
- turizm sahəsində regionlarda fəaliyyət göstərən turizm infrastrukturunun sayının və rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi;
- səmimiyyətə daşıyan kiçik həcmli xarici hava nəqliyyat şirkətlərinin ölkəmizin turizm regionları üzrə hava limanlarına uçuşlarının stimullaşdırılması və onların səmimiyyətə daşıma xərclərinin müəyyən hissəsinin dövlətimiz tərəfindən ödənilməsi;
- regionlarda turizm müəssisələrində göstərilən xidmətlər üzrə qiymətlərin sabit saxlanılması üçün dövlətin nəzarəti artırılmalı və bu sahədə tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilməlidir;
- regionlar üzrə kiçik ulduzlu mehmanxana şəbəkələrinin yaradılması üçün bu sahəyə yerli və xarici investorların cəlbə məqsədilə əlverişli iqtisadi güzəştlərin tətbiqi;

- Azərbaycana xarici ölkələrdən turist cəlb edən yerli turizm müəssisələrinə dövlət tərəfindən maliyyə yardımlarının edilməsi;
- Azərbaycanda regional turizm mərkəzlərinin inkişafı üçün Bakı şəhərindən regionlar üzrə yerli və xarici turistlərin daşınması məqsədilə gündəlik pulsuz avtobus, dəmir yol, dəniz nəqliyyat xidmətlərinin, qismən də olsa, pulsuz tanıtım xarakterli hava nəqliyyat (helikopter, az səmimiyyətə tutumlu təyyarə xidmətləri daxil olmaqla) uçuşlarının təşkili;
- Azərbaycanla Avropa Birliyi və qeyri-Avropa ölkələri arasında tam aviasiya razılaşmasının (Açıq səma sazişinin) imzalanması; bu ikitərəfli hava nəqliyyatı üzrə asanlıqla səmimiyyətə daşınmalarının həcmi (xüsusilə, turizm axınlarının), göstərilən nəqliyyat xidmətlərinin səviyyəsini yüksəldə bilər;
- ölkəmizə müntəzəm uçuş həyata keçirən xarici hava şirkətlərinin rəsmi saytlarında həftəsonu turistlərin gəlməsini stimullaşdırılması üçün ölkəmizin mərkəz və regionları üzrə mövcud turizm imkanları haqqında məlumatlar yerləşdirilməsi, onlar tərəfindən ölkəmiz üzrə aşağı qiymətə gediş-gəliş avia biletlərinin satışının təşkili, eləcə də aşağı büdcəyə malik xarici avia şirkətlərinin daxili hava nəqliyyat xidmətləri bazarında sayının artırılması və onların xərclərinin dövlət tərəfindən kompensasiya olunaraq ödənilmədi;
- ölkəmizin nəqliyyat-tranzit potensialından səmimiyyətə istifadə etmək məqsədilə, ayrı-ayrı nəqliyyat növləri tərəfindən tranzit turizm səmimiyyətə daşıma xidmətlərinin həcmi artırılması;
- Azərbaycanın turizm sahəsi üzrə ixtisaslaşmış qabaqcıl regional şəhərlərdə mövsüm vaxtı pulsuz avtobus, taksi, sürət qatarlarının xidmətlərinin turistlərə pulsuz təklif olunması, onların xərclərinin daşıyıcı şirkətlərə dövlət tərəfindən ödənilməsi, bu şəhərlərdə yeni metro, sürət elektrik qatar xətlərinin çəkilməsi, elektrobus, metrobus, tramvay, trolleybus, pilotsuz ictimai nəqliyyat vasitələrinin xarici turistlərin cəlbə məqsədilə istismara verilməsi;
- beynəlxalq turizm xərcləri aşağı olan ölkələrin turizm sahəsində olan təcrübələrinin ölkəmizdə tətbiqi;
- regionlarda turizm sektorunun inkişafını stimullaşdıran yeni layihələrin hazırlanması və onun həyata keçirilməsi üçün xüsusi kreditlərin dövlət büdcəsindən ayrılması;
- regionlarda yeni turizm növlərinin inkişafını təmin etmək məqsədilə, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin tətbiqi, xarici ixtisaslı peşəkar mütəxəssislərin cəlb edilməsi zəruridir; bundan başqa bu istiqamətdə normativ-hüquqi aktların tərtib olunması, onlardan səmimiyyətə istifadə şərtləri təmin olunmalıdır;
- turizm sektoru üzrə daxili və xarici qoyuluşlarının artırılması məqsədilə investorlara əlverişli şərtlərin yaradılması;

– turizm sektorunun inkişaf perspektivlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi mexanizmlərinin təyini və s.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev K.N. Azərbaycan Respublikasında turizm sahəsinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təsiri məsələləri // Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, Bakı: Mütərcim, 2019, s.157-164
2. Замков О.О., Толстопяшенко А.В., Черемных Ю.Н., Математическое методы в экономике (Учебник), М.: Изд. Дело и Сервис , 2019, 368 с.
3. Ушакова, Е. О. Методологические основы оценки ресурсов развития туризма региона: монография / Е. О. Ушакова, И. И. Золотарев, С. А. Вдовин. – Новосибирск : СГГА, 2014. – 194 с.
4. Основы туризма : учебник / коллектив авторов ; под ред. Е. Л. Писаревского. — М. : Федеральное агентство по туризму, 2014, 384 с.
5. Здоров А.Б. Экономика туризма (Учебник), -М.: Финансы и статистика, 2015, 198 с.
6. www.stat.gov.az/turizm/2018,(26.04.2020)[Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı]
7. www.sela.org, (28.04.2020)[Beynəlxalq səyahət və turizm üzrə rəqəbətlilik hesabatı - 2019]
8. www.wttc.org, (29.04.2020) [Ümumdünya Səyahət və Turizm Şurası]
9. www.unwto.org, (27.04.2020) [BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatı]